

Lietuvos ekonomika: pastarųjų metų pamokos

Vaidievis GERALAVIČIUS

Habil. dr.
Lietuvos ambasadorius Vokietijoje
Katharinenstr. 9, 10711 Berlin,
Tel. 030/890 68110
e-mail: botschaftlitauen@t-online.de

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti Lietuvos, kaip kandidatės į ES, ekonominę padėtį, kuri susiklostė per pastaruosius ketverius metus. Tai labai plati tema, todėl nėra galimybių įsigilinti į tam tikrus raidos ypatumus. Pagal galimybes pateiksime Lietuvos duomenis kitų dviejų Baltijos valstybių – Latvijos ir Estijos kontekste, kartu palygindami su ES arba kai kurių ES šalių duomenimis, siekdami išryškinti, ar Lietuvos siekis stoti į ES yra pakankamai realus ir kokį atstumą mums tektų įveikti ten patekus.

Įvadas

Po TSRS žlugimo įvykę dramatiški pokyčiai Rytų ir Vidurio Europos (RVE) valstybėse turėjo daug bendrų bruožų. Joms visoms buvo būdinga: 1) didelė infliacija ir kainų struktūros pasikeitimas, sąlygotas kainų konvergavimo į pusiausvyrą ir išteklių brangimo; 2) labai sumažėja BVP: tai lemia ekonomikos valdymo sistemos pasikeitimai, susiklosčiusių ekonominių ryšių praradimas ir šių aplinkybių sąlygota ūkio restruktūrizacija; 3) didėja biudžeto deficitas dėl nemažėjančių socialinių poreikių ir sumažėjusių pajamų smukus BVP; 4) didėja mokėjimų balanso einamosios sąskaitos deficitas (ESD) kaip didėjančio vartojimo ir didesnių užsienio kapitalo įplaukų išdava; 5) akivaizdus realaus efektyvaus nacionalinės valiutos kurso augimas, sąlygotas daugumoje šalių pasirinkto fiksuoto ar kvazifiksuoto kurso ir infliacijos šalies viduje ir užsienyje skirtumo; 6) nuosavybės struktūros

pokyčiai dėl stambiaus masto privatizacijos, 7) spekuliacinio kapitalo srautai, sąlygoti nacionalinės ir tarptautinių finansinių rinkų palūkanų skirtumo bei fiksuoto kurso, didinantys tų šalių finansų sistemų pažeidžiamumą; 8) teisinės ekonomikos reguliavimo bazės formavimas.

Suprantama, šalyse, kurios neįėjo į TSRS sudėtį, šios problemos nebuvo tokios aštrios kaip buvusiose TSRS respublikose, nes pirmosios bent jau *de jure* buvo nepriklausomos ir turėjo tariamai nepriklausomos ekonomikos funkcionavimo patirtį ir atributus. Tuo tarpu antrąjį ūkis sudarė tik visos TSRS ekonominės sistemos fragmentą ir negalėjo būti jokių kalbų apie savarankiškumą nei *de jure*, nei *de facto*.

Vadinasi, visiškai natūralu, kad pastarųjų devynių metų patirtis išryškino Lietuvos, Latvijos ir Estijos atsilikimą ne tik nuo Europos Sąjungos (ES) šalių, bet ir tam tikrą atotrūkį nuo labiausiai išsivysčiusių RVE valstybių. Kita vertus, akivaizdus laimėjimas, kad šis skirtumas yra

ne tik gana menkas, bet pagal kai kuriuos rodiklius yra Baltijos valstybių naudai.

Remiant šį straipsnį dar nebuvo žinomi 1999 m. makroekonominiai duomenys. Todėl daugiausia dėmesio skyrėme išsamiai 1995–1998 m. ir 1999 m. pirmo pusmečio ūkio raidos analizei. Tuo metu Lietuva dar neįautė visų Rusijos krizės padarinių ir plėtojo savo ūkį sparčiai ir sėkmingai. Tačiau jau ir tuo metu ryškėjo klaidos ir disbalansai. Pasistengsime jas išryškinti ir kartu apibendrinti teigiamas Lietuvos raidos tendencijas. Manome, kad Rusijos krizės pamokas bus galima išsamiai išanalizuoti tik šių metų antrame pusmetyje, todėl šį kartą daugiau dėmesio skirsime ikikrizinei analizei.

1. BVP struktūra ir jos pokyčiai

1.1. Pagrindiniai

BVP kitimo veiksniai

Lietuvos, kaip ir kitų RVE šalių, BVP po 1990 m. labai sumažėjo. Persilaužimas įvyko 1995 m., kai pirmą kartą po Nepriklausomybės atkūrimo buvo užregistruotas 3,3 proc. augimas, kuris dar padidėjo vėlesniais metais ir jo 1998 m. nesutrikdė netgi Rusijos krizė (1 lentelė). Nepaisant to, 1998 m. Lietuvos BVP sudarė tik 68,5 proc. 1990 m. BVP. Latvijos ir Estijos rodikliai buvo blogesni: atitinkamai 57,6 proc. ir 64,2 proc.

Trumpai apžvelgsime BVP struktūros pokyčius per 1996–1998 metus. Augimu Lietuvoje išsiskyrė trys veiklos rūšys: restoranai ir viešbučiai, statyba bei žemės ūkis ir miškininkystė. Kitos šakos vystėsi maždaug vienodai, gal tik kiek mažiau, negu tikėtasi, didėjo prekyba. Tačiau įvertinus BVP struktūrą, matyti, kad per minėtą laikotarpį didžiausią BVP prieaugį užtikrino lėčiau augančios, bet didelį lyginamąjį svorį tu-

rinčios ūkio šakos – pramonė, prekyba ir vadinamoji kita veikla, apimanti pagrindines paslaugas, tokias kaip mokslas, švietimas, sveikatos apsauga, valstybės valdymas ir kt. Akivaizdi paslaugų įtakos BVP augimui didėjimo tendencija. Iš tikrųjų 1996 m. paslaugos sudarė 46,8 proc. viso BVP prieaugio, 1997 m. – 60,3 proc., o 1998 m. – 56,9 proc. Tokia BVP raida atitinka bendrą daugumos RVE valstybių tendenciją. Nėgana to, sustambinus BVP struktūrą iki trijų dalių – pramonės, žemės ūkio ir paslaugų, Lietuvos ir ES šalių BVP paslaugų dalis skiriasi nedaug (1998 m. Lietuvoje ji sudarė 69,8 proc., o 1997 m. ES – 68,8 proc.). Tačiau išlieka neatitikimas tarp žemės ūkio ir pramonės dalių (1998 m. Lietuvoje atitinkamai 9,0 proc. ir 21,2 proc., o 1997 m. ES – 3,2 proc. ir 29,0 proc.). Latvijoje ir Estijoje žemės ūkio dalis BVP 1998 m. sudarė atitinkamai 3,9 proc. ir 5,8 proc., t. y. buvo gerokai artimesnė minėtam vidurkiui.

Pagrindiniai Lietuvos ekonomikos augimo rodikliai buvo ir išlieka namų ūkių vartojimas ir bendros vidaus investicijos. Didelis eksporto augimas 1996 ir 1997 metais labai sumažėjo 1998 m. dėl Rusijos krizės. Pabrėžtina, kad, kitaip nei dažnai reiškia nuomonė, Vyriausybės vartojimo išlaidos ne tik kad augo nežymiai, bet ir sudarė mažesnę BVP struktūros dalį (1998 m. – 19,4 proc.) negu Latvijoje (1997 m. – 23,3 proc.) ir Estijoje (1997 m. – 22,9 proc.), ir buvo artimos ES vidurkiui (1997 m. 18,0 proc.; mažiausios šios išlaidos buvo Liuksemburge (13,6%) ir Graikijoje (13,8 proc.), didžiausios – Austrijoje (23,8 proc.) ir Portugalijoje (24,1 proc.) [7; 8].

Toks didelis namų ūkio vartojimas ir jo augimas visiškai suprantami. Po Nepriklausomybės atkūrimo prasidėjęs infliacijos šuolis ir neigiamos realios palūkanos iš karto atšaldė gyvento-

1 lentelė. *Baltijos valstybių BVP*

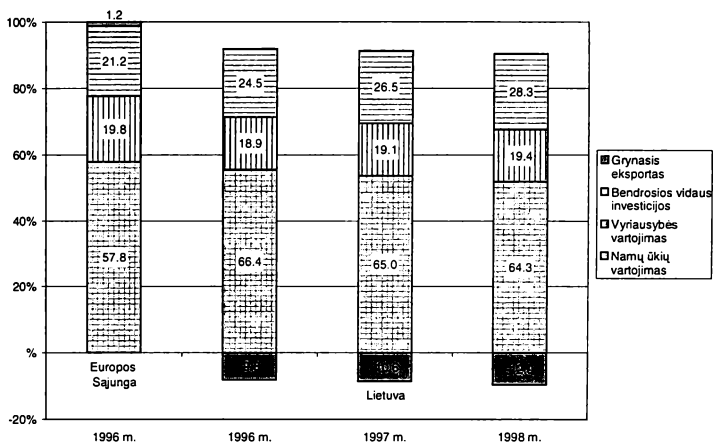
	1995 m.	1996 m.	1997 m.	1998 m.
Lietuva				
<i>Bendras vidaus produktas mln.litų:</i>				
faktinėmis kainomis	24102,8	31568,9	38340,3	42767,9
lyginamosiomis 1995 m. kainomis	24102,8	25238,4	27075,1	28468,6
Augimo tempas %	3,3	4,7	7,3	5,1
Defliatorius	1,00	1,25	1,42	1,50
LTŁ / USD (vid. per laikotarpį)	4,00	4,00	4,00	4,00
Tenkantis vienam gyventojui USD:				
faktinėmis kainomis	1622	2128	2587	2887
pagal PGP		5713	6388	6753
Latvija				
<i>Bendras vidaus produktas mln. latų</i>				
faktinėmis kainomis	2349,2	2829,1	3275,5	3773,5
lyginamosiomis 1995 m. kainomis	2349,2	2427,7	2636,8	2730,5
Augimo tempas %	-0,8	3,3	8,6	3,6
Defliatorius	1,00	1,17	1,24	1,38
LVS / USD (vid. per laikotarpį)	0,53	0,55	0,58	0,59
Tenkantis vienam gyventojui USD:				
faktinėmis kainomis	1778	2070	2293	2622
pagal PGP		5015	5406	5996
Estija				
<i>Bendras vidaus produktas mln.kronų</i>				
faktinėmis kainomis	40705,1	52445,9	64323,7	73213,4
lyginamosiomis 1993 m. kainomis	40705,1	42297	46789	48681,5
Augimo tempas %	4,3	3,9	10,6	4,0
Defliatorius	1,00	1,24	1,37	1,50
EEK / USD (vid. per laikotarpį)	11,465	12,034	13,867	14,074
Tenkantis vienam gyventojui USD				
faktinėmis kainomis	2399	2965	3156	3563
pagal PGP		6581	7322	7719

Šaltiniai: Lietuvos bankas, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės; Latvijos bankas, Latvijos statistikos biuras; Estijos bankas, Estijos statistikos valdyba

jų polinkį taupyti ir praktiškai visos pajamos perėjo į vartojimą. Pastarąjį, be to, skatino atsivėrusios ekonomikos suteiktos vakarietiškių prekių importo galimybės. Nereikia pamiršti ir įvairių kalbų apie valiutos devalvaciją, persiejimą, jos atsisakymą ir pan. 1998 m. Rusijos krizės poveikis taupymui dvejojas: viena vertus, ekonomikos nestabilumo sąlygomis didėja polinkis taupyti, kita vertus, stiprėjanti valiutos kurso ri-

zika skatina vartoti. 1998 m. namų ūkių vartojimo augimas, palyginti su BVP augimu, sulėtėjo, vadinasi, taupymo tendencija buvo šiek tiek stipresnė, tačiau ši teiginį reikėtų vertinti atsargiai dėl Rusijos krizės sąlygoto gyventojų pajamų sumažėjimo.

Kaip teigiamą reiškinį reikia vertinti bendrą vidaus investicijų augimą, kuris 1998 m. buvo didžiausias iš visų išlaidų ir lėmė didžiausią BVP

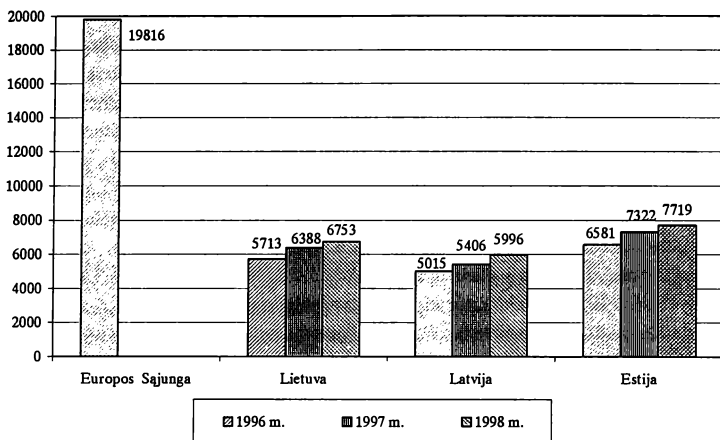
1 pav. BVP struktūra išlaidų metodu (procentais)

Šaltiniai: OECD, Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės

prieaugi. Tai akivaizdi Lietuvos ekonomikos restruktūrinimo sąlyga ir rezultatas. Įdomu, kad investicijų dalis BVP Lietuvoje yra daug didesnė negu Latvijoje bei truputį mažesnė negu Estijoje, tačiau lyginant jų efektyvumą pagal investicijų ir eksporto kitimo santykį 1996–1997 m., matyti, kad efektyviausiai investicijos buvo naudojamos Latvijoje, po to Lietuvoje ir Estijoje.

Lyginant Baltijos valstybių ir ES BVP struktūrą išlaidų metodu, skirtumai akivaizdūs: ES gerokai mažesnis namų ūkių vartojimas ir bendrosios investicijos ir kaip šių dviejų veiksmų rezultatas – daug didesnis grynasis eksportas, esant kur kas mažesniai ekonomikos atvirumui (1 pav.). Tai ir suprantama, nes besivystančių Baltijos valstybių ekonomikos augimas, pasireiškiantis, minėta, per namų ūkio vartojimo ir investicijų bei su jomis susijusių užsienio kapitalo srautų didėjimą, gali būti užtikrintas tik importo, nulėmusio neigiamą grynąjį eksportą, dėka.

Baigiant Lietuvos BVP analizę, pažvelgsime, kaip mes atrodome pagal pagrindinį rodiklį – BVP dalį vienam gyventojui. Kadangi visų Baltijos valstybių valiutos kol kas lieka gerokai nuvertintos JAV dolerio ir ES valiutų atžvilgiu (žr. [2]), lyginsime minėtą rodiklį, įvertintą atsižvelgiant į valiutų perkamosios galios paritetus (PGP). Iš 2 pav. matyti, kad Lietuva tarp Baltijos valstybių šiuo aspektu nusileidžia Estijai ir pirmąją, palyginti su Latvija. 1997 m. Lietuvos BVP vienam gyventojui sudarė 33,1 proc. ES vidurkio (Latvija – 28,0 proc., Estija – 37,9 proc.). Prognozuojant 5 proc. Lietuvos ir 2 proc. ES vidutinį ilgalaikį metinį augimą, Lietuvai pasiekti ES vidurkį reikėtų 37,9 metų, o silpniausiai išsivysčiusios ES šalies – Graikijos lygį – 23,8 metų (Estijai atitinkamai 33,5 ir 19,1; Latvijai – 43,9 ir 29,6 metų). Skirtumas tarp Lietuvos ir Latvijos bei Estijos kinta labai nežymiai: 1996 m. Lietuvos BVP vienam gyventojui buvo

2 pav. BVP vienam gyventojui (pagal PGP) JAV doleriais
Šaltinis: OECD.

13,9 proc. didesnis negu Latvijos ir 13,2 proc. mažesnis negu Estijos, o 1998 m. šie skaičiai pakito, atitinkamai 12,6 proc. ir 12,5 proc. Taigi galima padaryti dvi išvadas: 1) Baltijos valstybių ekonominio pajėgumo pakankamas priartėjimas prie ES lygio negali būti laikomas kriterijumi, stojant į ES; 2) Lietuvos, Latvijos ir Estijos išsivystymo lygio skirtumas, nors ir lėtai, bet mažėja.

1.2. Rusijos krizės įtaka ir Lietuvos tarptautinis konkurencingumas

1998 m. rugsėjo mėn. Lietuvos bankas pagal taikomąjį bendrosios pusiausvyros modelį LIT_CGEM įvertino tik prasidėjusios Rusijos krizės įtaką Lietuvos ekonomikai. Kaip žinoma, eksportas į NVS šalis 1998 m., palyginti su 1997 m., sumažėjo 25 proc. Pagal minėtą modelį BVP turėjo sumažėti 1,2 proc. ir, atsižvelgiant į oficialias Ūkio ministerijos prognozes,

sudaryti 5,6 proc. per metus. Iš tikrųjų BVP augimas 1998 m. buvo 5,1 proc. Vertinant pinigine išraiška BVP nuostoliai 1998 m. dėl Rusijos krizės sudarė apie 920 mln. litų (oficialios prognozės ir faktinio BVP skirtumas). Suprantama, šis vertinimas yra sąlyginis, nes nėra galimybių įvertinti kitų veiksnių įtakos, nors, kita vertus, akivaizdu, kad Rusijos krizė buvo iš esmės vienintelis veiksnys, pakeitęs susiklosčiusią ekonomikos trajektoriją.

Palyginti su BVP augimu, Lietuvos tarptautinės prekybos padėtis atrodo gerokai blogiau. Prekių eksportas 1998 m. sudarė 89,8 proc. planuoto kiekio, o prekių ir paslaugų eksportas sumažėjo 2,9 proc., palyginti su 1997 m. Tiesa, tai neišvengiamai sukėlė ir faktinį prekių importo kritimą 10,0 proc., palyginti su planuota apimtimi, tačiau palyginti su 1997 m. prekių ir paslaugų importas padidėjo 2,6 proc.

Kaip ir reikėjo tikėtis, pagrindinis svoris teko transporto ir statybos paslaugų eksportui, ku-

ris sumažėjo atitinkamai 2,0 proc. ir 46,1 proc. Sudėtinga padėtis susiklostė žemės ūkyje, kurio produkcijos daugiausia eksportuota į NVS šalis. Mėginta kompensuoti eksporto praradimą, kaupiant atsargas už valstybės subsidijas, tačiau, praktika parodė, kad tai buvo išeitis tik trumpam: tai rodo labai didelis maisto produktų kainų kritimas vidaus rinkoje – 1998 m. rugsėjo – gruodžio mėn. sudarė 3,4 proc.

Analizuojant neigiamus Rusijos krizės padarinius, negalima nepastebėti ir jos sąlygotų teigiamų poslinkių, ypač užsienio prekybos ir mokėjimų balanso. 1998 m. Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas (ESD), optimistiniais specialistų vertinimais, prieš ir po Rusijos krizės turėjo būti ne mažesnis negu 13 proc. BVP, o kai kurie ekspertai ekstremistai prognozavo net 15 proc. ESD. Iš tikrųjų šis deficitas sudarė 12,1 proc. Tai įvyko iš esmės dėl trijų akivaizdžių dalykų: 1) ekonomikos augimo sulėtėjimo sąlygoto importo kritimo, 2) dėl ekonomikos tendencijų persiorientuoti į ES rinkas, 3) dėl vartotojų optimizmo sumažėjimo ir kai kurių pirkimo sprendimų atidėjimo. Ypač džiugina mūsų verslininkų pastangos pakeisti pašlijusią NVS rinką į ES rinką: pagal eksporto struktūrą, buvusią iki Rusijos krizės, eksporto į NVS sumažėjimas 25 proc. būtų sukėlęs *ceteris paribus* apie 10 proc. eksporto sumažėjimą, tuo tarpu jis sumažėjo tik 5,5 proc.

Baigiant Rusijos krizės temą, keletas žodžių apie bankus. Tiesioginės įtakos bankų finansinei būklei krizė beveik neturėjo, nes Lietuvos bankų aktyvai Rusijoje sudarė labai nedidelę dalį (apie 1,4 proc.). Tačiau netiesioginė įtaka (per klientus) buvo ir bus juntama, nes klientai susiduria su problemomis realizuodami produkciją į NVS. Tai rodo ir sumažėjusios privačių įmonių lėšos bankų sąskaitose (per 1999 m. pirmą

pusmetį jos sumažėjo 20,1 proc.). Tačiau kol kas reikia tik pasidžiaugti, kad bankų padėtis 1999 m. neblogėjo: tai rodo netgi sumažėję specialūs atidėjimai bei geri likvidumo ir kapitalo pakankamumo rodikliai.

2. Pinigų politika ir infliacija

2.1. Valiutų valdybos priežastys ir padariniai, jos ribotumas

Savų pinigų būtinybė Lietuvoje iškilo jau 1991 m. viduryje, kai po dalinio kainų liberalizavimo, nors ir pasibaigusio nesėkmingai, staigiai pradėjo didėti infliacija, kuri tais metais sudarė 482,7 proc. 1992 m. liberalizavus pagrindinių produktų kainas, ji peraugo į 1263,1 proc. hiperinfliaciją. Pagrindinės jos priežastys buvo šios: 1) kainų konvergavimas į pusiausvyrą, 2) energijos nešėjų kainų staigus augimas, 3) pinigų infliacinė emisija TSRS, 4) laipsniškas importo didėjimas, kuris sąlygojo mažų vietinių ir didelių užsienio prekių kainų suartėjimą.

1993 m. birželio 25 d. įvedus litą, Lietuvos bankas pamažu pradėjo naudoti pagrindines šiuolaikinio centrinio banko pinigų politikos priemones: 1) privalomąsias atsargas, 2) LB kreditų aukcionus komerciniams bankams, 3) komercinių bankų indėlių aukcionus LB, 4) LB tikslines paskolas, 5) tarpbankinius valiutos aukcionus. Taigi griežtos ir visavertės pinigų politikos dėka pavyko labai pagerinti pagrindinius makroekonominius rodiklius.

Nors šalies ekonominė padėtis akivaizdžiai gerėjo, buvo iškelta valiutų valdybos idėja, kurią pagrindė ir įvertino S. Hanke ir K. Schulleris [4]. Siūlymas įvesti valiutų valdybą vertintas nevienareikšmiškai. Šalininkai pabrėžė tokias teigiamas savybes kaip kurso keitimo rizikos eliminavimas ir su tuo susijęs tolesnis palūkanų ir

infliacijos mažėjimas, o priešininkai atkreipdavo dėmesį į pagrindinių pinigų politikos priemonių praradimą, galimas atsiskaitymų problemas, lietuviškų prekių konkurencingumo sumažėjimą tarptautinėje rinkoje. Matyt, kaip kiekviename ginče iš dalies buvo teisios abi šalys, tačiau nugalėjo politinė valia, ir 1994 m. balandžio 1 d. įsigalėjus Lito patikimumo įstatymui, valiutų valdyba buvo įvesta *de jure* ir *de facto*.

Vertinant praėjus daugiau kaip penkeriems metams, valiutų valdybos įvedimo priežastys atrodo gana aiškiai: 1) fiksuotas valiutos kursas ir visas pinigų bazės padengimas aukso ir konvertuojamos valiutos rezervais eliminavo kurso riziką ir garantavo spartų infliacijos ir palūkanų kritimą; 2) lito susiejimas su JAV doleriu gyventojų ir ūkio subjektų požiūriu buvo neiginčytina stabilumo garantija; 3) fiksuotas lito kursas baigė beįsiplieskiančias diskusijas apie jo „teisingumą“ ir atšaldė kai kurių pramonininkų grupių įkarštį reikalausti kurso korekcijų (dažniausiai lito nuvertinimo); 4) diskretinės pinigų politikos atsisakymas sužlugdė visas Vyriausybės viltis „ypatingomis aplinkybėmis“ gauti tiesioginių centrinio banko kreditų, o tai neabejotinai padėjo gerinti mokesčių drausmę; 5) LB tuo metu neturėjo pakankamai kvalifikuotų pinigų politikos specialistų, kurie galėtų veiksmingai vykdyti aktyvią pinigų politiką, todėl jos „automatizacija“ tuo metu buvo protinga alternatyva.

Rezultatų ilgai laukti neteko. Infliacija (gruodis–gruodis) nuo 188,7 proc. 1993 m. sumažėjo iki 2,4 proc. 1998 m., paskolų litais palūkanos per tą patį laikotarpį (atitinkamų metų gruodžio pabaigoje) nuo 88,7 proc. nukrito iki 12,6 proc., o oficialios atsargos (atitinkamų metų pabaigoje) padidėjo nuo 412,3 mln. JAV dolerių iki 1460,0 mln. JAV dolerių. Labai padidėjo

pasitikėjimas litu, pasireiškęs indėlių litais augimu per minėtą laikotarpį (metų pabaigoje) nuo 1314,8 mln. litų iki 3877,1 mln. litų. Finansinės padėties stabilizavimasis ilgainiui atsiliepė ir BVP augimui: nors 1994 metais jis dar krito, tačiau 1995 m. jo prieaugis buvo 3,3 proc., 1996 m. – 4,7 proc., 1997 m. – 7,3 proc., o 1998 m. – 5,1 proc.

Nors buvo akivaizdžių stabilizacijos požymių, pamažu ėmė ryškėti ir valiutų valdybos ribotumas, labiausiai 1995–1996 m. bankų krizės akivaizdoje. Apie bankų sektoriaus plėtojimą kalbėsime vėliau, todėl čia smulkiau neanalizuosime banko krizės priežasčių. Paminėsim tik kad faktinis valiutų valdybos suspendavimas 1996 m. pradžioje (t. y. pakankamai aktyvus paskutinio likvidumo paskolų teikimas bei LB vykdomas VVP pirkimas atviroje rinkoje) padėjo išgelbėti Lietuvos finansų sistemą nuo žlugimo.

Bankų sistemos problemos paskatino galvoti apie valiutų valdybos ribotumą ir būtinumą sugrąžinti Lietuvos bankui šiuolaikinio centrinio banko funkcijas. Apibendrinant sukaupą patyrimą, galima nurodyti tokius valiutų valdybos trūkumus: 1) siekiančios įstoti į ES šalys turės pamažu įsitraukti į Europos valiutų mechanizmą (EVM), vadinasi, jų centriniai bankai privalės perimti visas modernias centrinių bankų funkcijas; 2) lito susiejimas su JAV doleriu neužtikrina EVM numatytų lito ir ES valiutų svyravimų išlaikymo; 3) valiutų valdybos mechanizmas, praktika rodo, yra per daug inertiškas stabilizuojant padėtį, pasireiškus nominaliems šokams, ir toleruoja ne visada priimtinius ciklo įus ir atsitiktinius nuokrypius nuo pagrindinių veiksnių sąlygojamų pinigų rinkos tendencijų; 4) būdamas pasyvus pinigų rinkos stebėtojas, centrinis bankas valiutų valdybos są-

lygomis negali daryti jokios įtakos pinigų rinkos palūkanoms.

LB jau perėmė pagrindines atvirosios rinkos operacijas, nustatė vienos dienos (lombardo) paskolų teikimo tvarką. Tolesnis žingsnis prieš pasirenkant galutinį tikslą – litą susieti su euru numatytas 2001 m. antrą pusmetį. Baigiant šį skirsnį, būtina pabrėžti, kad persiejimo momentu litas nebus nei devaluotas, nei revaluotas bei išliks visos pinigų bazės padengimas aukso ir konvertuojamos valiutos rezervais.

2.2. Defliacijos problemos

Minėta, kad valiutų valdyba sąlygojo staigų infliacijos ir palūkanų kritimą, o tai neabejotinai padėjo po to prasidėjusiam ekonomikos augimui ir stabilizavimuisi. Tačiau 1998 m. VKI nemažai mėnesių buvo neigiamas, o GKI krito visus metus. Tai sukėlė daugelio specialistų būs-tavimus dėl tolesnių raidos perspektyvų. Aptarsime kartkartėmis pasireiškiančių defliacinių tendencijų problemas.

Defliacija – neepizodinis bendrojo prekių ir paslaugų lygio kritimas. Padėtis Lietuvoje 1998 m. nevisiškai atitiko šį apibrėžimą, nors tų metų antrą pusmetį prie jo artėjo gana sparčiai. Iš tikrųjų 1998 m. vidutinė metinė infliacija sudarė 5,1 proc., 1998 m. gruodį, palyginti su 1997 m. gruodžio mėn., – 2,4 proc., o BVP defliatorius (dydis, labiausiai integruojantis kainų raidos tendencijas) – 5,6 proc. Tik GKI, parodantis gamintojų kainų pokyčius pramonėje, buvo neigiamas: vidutinis metinis – 5,7 proc., laikotarpio pabaigoje – 9,5 proc.

Norint suprasti defliacijos sukeltas problemas, būtina išsiaiškinti šios tendencijos priežastis. Viena iš jų neabejotinai yra JAV dolerio kurso kilimas beveik visų pagrindinių valiutų atžvil-

giu; tai atpigino importą į Lietuvą. Antroji, y-ravusi 1997–1998 m., – pagrindinių žaliavų, tokių kaip nafta ir pagrindiniai metalai, nominalaus kainų lygio mažėjimas. Dabar, kaip žinoma, naftos kainos virto pagrindiniu infliacijos veiksniumi. Prieštarų minčių sukelia 100 didžiausių (AB) analizė. Per 1998 m. pirmą pusmetį bendras visų šių įmonių pelnas, palyginti su 1997 m. pirmu pusmečiu, padidėjo 27 proc., o realus darbo užmokestis – 18 proc. Tuo tarpu per 1998 m. antrą pusmetį rezultatai gerokai pablogėjo, ir 100 didžiausių AB rentabilumas nuo 5,7 proc. 1998 m. pirmą pusmetį nukrito iki 2,9 proc. Kita vertus, būtina pažymėti, kad minėtos 100 didžiausių AB neapima daugelio stambių UAB, todėl minėtas vertinimas yra neišsamus. Be to, daugelyje tų šakų, kurių užregistruotas GKI kritimas, padidėjo ir gamybos apimtis (pvz., naftos perdirbimas, cheminės medžiagos, elektros mašinos ir prietaisai, odos dirbiniai). Kaip parodė Grangerio testas, būtent gamybos augimas ir sukėlė kainų tose šakose mažėjimą. Vadinas, pakankamai didele tikimybe galima daryti išvadą, kad kainų mažėjimą sąlygojo didesnis daugelio veiklos rūšių gamybos našumas, geresnis jų gamybinio pajėgumo išnaudojimas ir konkurencija tiek tarptautinėje, tiek ir vidaus rinkoje.

Baigiant kalbėti apie kainų mažėjimo priežastis, negalima apeiti realaus lito kurso stiprėjimo. Kaip žinoma, fiksuotai susiejant litą su JAV doleriu, litas smarkiai nuvertintas. Statistikos departamento duomenimis, 1993 m. lito perkamoji galia buvo 1 JAV doleris = 0,809 lito [1], taigi ir 1994 m. balandžio 1 d. (įvedant valiutų valdybą) ji nebuvo daug pasikeitusi. Vadinas, viena iš infliacijos priežasčių buvo PGP konvergencija prie pusiausvyros reikšmės. Tačiau ilgainiui šis infliacijos veiksnys silpnėjo, o

1998 m. pagrindiniai infliacijos veiksniai liko tokie: 1) admi istraciniai sprendimai, susiję su mokesčių didinimu ir kainų reguliavimu, 2) Samuelssono–Balasso efektas, pasireiškiantis mažesnio darbo našumo augimo paslaugų sferoje sąlygotu didesniu kainų augimu.

Aptarsime defliacijos tendencijų įtaką Lietuvai. Pelno dalis BVP 1998 m., palyginti su 1997 m. (kai dar niekas nesiskundė), sumažėjo, o tai sąlygoja darbo užmokesčio augimas. Be to, pelno ir mišrių pajamų dalis BVP Lietuvoje yra gerokai didesnė negu ES šalių ir labai viršija Estijos lygį (Latvijos duomenų gauti nepavyko), tuo tarpu darbo užmokesčio dalis tose šalyse yra kur kas didesnė negu Lietuvoje. Todėl galima daryti išvadą, kad: 1) Lietuvoje pradėjo reikštis tam tikra pelno mažėjimo tendencija didėjant darbo apmokėjimui, o tai sąlygojo laipsniškas darbo jėgos kainos artėjimas prie tarptautinio lygio; 2) išlieka pakankamai geras bendras Lietuvos ekonomikos pelningumas, kai atskirų pramonės šakų pelno mažėjimą kompensuoja kitų veiklos rūšių, daugiausia paslaugų kainų augimas; 3) GKI mažėjimas pramonėje yra kontroversiškas restruktūrizacijos, gamybos veiksmų našumo didėjimo ir sumažėjusios paklausos rezultatas.

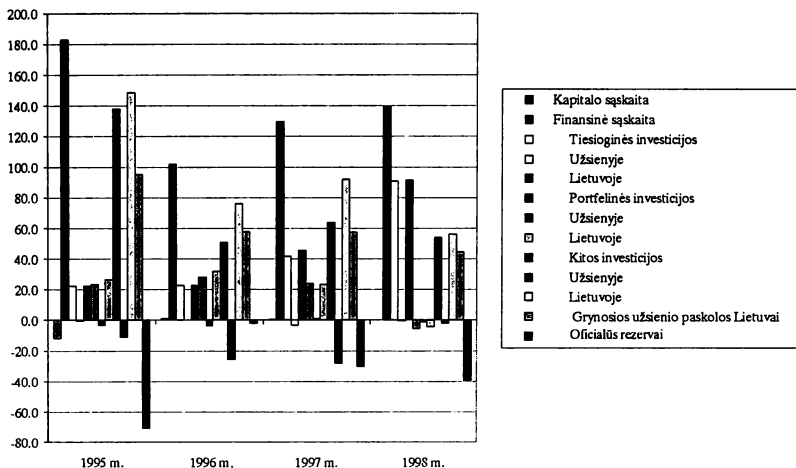
Baigiant šį skirsnį reikia pabrėžti, kad kainų mažėjimas, jei tik nepereina į visiškai pateiktą apibrėžimą atitinkančią padėtį, turi ir teigiamų bruožų: 1) didina gyventojų perkamąją galią ir paklausą (jei santaupų norma nesikeičia); 2) didina išorinį konkurencingumą (jį skatina realaus efektyvaus lito kurso sumažėjimas 1998 m. pagal ES šalis 3,1 proc., o pagal RVE šalis – 4,4 proc.); 3) sudaro sąlygas vietinių gamintojų prekėms (dažniausiai maisto produktams) išstumti santyksiškai brangstantį importą. Kita vertus, defliacijai įsigalint vidutiniu ar net ilgu lai-

kotarpiu, atsiranda realus ekonomikos recesijos pavojus. Nors, teoriškai imant, esant fiksuotam kursui, augantis vietinės produkcijos tarptautinis konkurencingumas ir didėjančios palūkanos turėtų generuoti priešingus procesus, t. y. kapitalo srautų iš užsienio didėjimą bei eksporto augimą ir jo sąlygotą ekonomikos pagyvėjimą, praktika rodo, kad dėl gana riboto kapitalo srautų į besivystančias rinkas bei tų šalių produkcijos tarptautinėse rinkose paklausos elastingumo minėta tendencija sunkiai įgyvendinama. Atrodo, pragiedruliai Rusijos finansų padangėje nebus trumpi, todėl 2000 m. galima tikėtis kainų raidos stabilizavimosi, nors, minėta, kainas ir toliau daug lems tarptautinės valiutų ir žaliavų rinkos, struktūriniai ekonomikos pokyčiai ir stiprėjanti konkurencija.

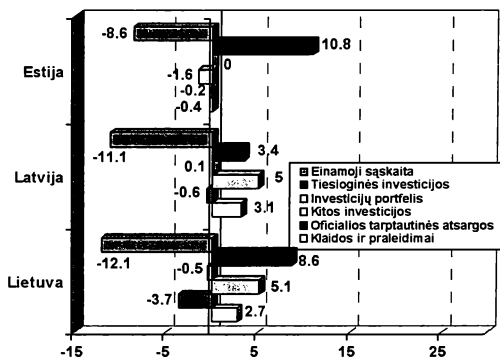
3. Mokėjimų balanso problemos

3.1. *Einamosios sąskaitos deficito (ESD) priežastys ir jų kitimas*

ESD priežastys besivystančiose ekonomikose gerai žinomos: 1) didelis vartojimo augimas, lenkiantis šalyje sukurtų pajamų augimą ir mažinantis taupymą; 2) išaugęs investicijų poreikis ir jo sąlygotas teigiamas privataus kapitalo srautų balansas; 3) valstybės biudžeto deficitas ir valstybės skolinimasis; 4) fiksuoto valiutos kurso sukeltas spekuliacinio kapitalo atėjimas. Tačiau jas analizuojant iškyla svarbus klausimas – tų priežasčių poveikio mastas, kuris leidžia vertinti ESD priimtinumą. Aišku, kad pastarąjį lemia ne tik ir ne tiek ESD dydis, t. y. santykis su BVP, bet ir tai, kaip jis finansuojamas. Stebint finansavimo struktūros pasikeitimą nesunku suvokti ir ESD priežasčių evoliuciją. Pradedame analizę nuo 1995 m., nes būtent nuo tų metų prasidėjo Lietuvos ekonomikos stabilizacija ir

3 pav. Lietuvos kapitalo ir finansinės sąskaitos struktūra procentais
Šaltinis: Lietuvos bankas

4 pav. Pagrindiniai Baltijos valstybių mokėjimų balansų straipsniai 1998 metais BVP procentais
Šaltiniai: Lietuvos bankas, Latvijos statistikos biuras, Estijos bankas

yra pakankamai patikimų mokėjimų balanso (MB) duomenų.

1995 m. pagrindinės ESD priežastys buvo labai didelis namų ūkių ir vyriausybės vartojimas, kuris sudarė 87,1 proc. BVP. Tai sąlygojo ma-

žiausią per nagrinėjamą laikotarpį vidaus taupymą (14,5 proc. BVP) ir didelį konsoliduotą fiskalinį deficitą (4,7 proc.). ESD išaugo, palyginti su 1994 m., beveik penkis kartus ir sudarė 10,2 proc. BVP. Atitinkamai atrodė ir kapitalo

sąskaitos struktūra. Pagrindinę jos dalį sudaro gryniosios užsienio paskolos (48,2 proc.), tarp kurių vyrauja valstybės vardu ir su valstybės garantija gautos paskolos (80,8 proc.), po to portfelinės investicijos (13,4 proc.), o tiesioginės užsienio investicijos (TUI) sudaro tik 11,2 proc. 1996 m. šiek tiek sumažėjo vyriausybės ir namų ūkių santykinis vartojimas (85,3 proc. BVP), visos kitos BVP išlaidų dalys beveik nekito, o taupymas padidėjo iki 15,3 proc. BVP. Kaip ir anksčiau, išlieka didelis konsoliduotas fiskalinis deficitas (4,4 proc. BVP) ir valstybė intensyviai skolinasi tiek vidaus, tiek užsienio rinkose. Kadangi po 1995–1996 m. bankų krizės VVP pelningumas itin patrauklus (metų pradžioje beveik 40 proc.), į šalį plūsteli spekuliacinis kapitalas. Investicijų portfelinių investicijų dalis padidėja iki 24,5 proc., o nerezidentų dalis VVP 1996 m. rugsėjį iki 37,1 proc. Teigiamas ESD lūžis įvyksta 1997 m. Sumažėja namų ūkių vartojimas, gerokai padidėja bendrosios vidaus investicijos ir 2,6 karto (iki 1,7 proc.) sumažėja fiskalinis deficitas. Nors paskolos ir toliau sudaro didžiausią užsienio investicijų dalį (35,8 proc.), 2,3 karto išaugusios TUI gerokai pagerina finansinę sąskaitą, sudaro 28,2 proc. visų užsienio investicijų. Iki 14,4 proc. sumažėja portfelinių investicijų ir keičiasi struktūra: ~sigandęs Pietryčių Azijos krizės, spekuliacinis kapitalas metų gale praktiškai pabėga iš VVP rinkos (nerezidentai VVP 1997 m. gruodžio mėn. sudaro 1,2 proc.), tačiau nemažą jo dalį patraukia privačių ūkio subjektų obligacijos. Būtina pabrėžti ir tai, kad iš esmės restruktūrizuojasi užsienio paskolos, kurių daugumą (61,8 proc.) sudaro privačių ūkio subjektų be valstybės pagalbos gautos paskolos. Teigiami poslinkiai truko ir 1998 m., nors ESD padidėjo iki 12,1 proc. BVP (tačiau jis buvo daug geresnis

negu prognozavo dauguma Lietuvos ir užsienio ekspertų). Didžiausią BVP prieaugio dalį pirmą kartą sudarė bendros vidaus investicijos (62,7 proc. viso BVP prieaugio). Atitinkamai – iki 63,7 proc. visų užsienio investicijų išaugo TUI dalis. Pirmą kartą nuo 1993 m. portfelinių investicijų srautas buvo neigiamas, toliau mažėjo grynasis užsienio skolinimasis. Turint galvoje Rusijos krizės įtaką, galima teigti, kad tiek ESD dydis, tiek jo finansavimo struktūra didelio pesimizmo nekelia. Tačiau vertinant ESD priimtinumą reikia šiek tiek platesnės analizės.

3.2. ESD priimtinumas

Pagrindinius išvestinius ESD priimtino vertinimo rodiklius vienareikšmiškai įvertinti labai sunku, nes tai lemia daugelis veiksnių, kurių vieni rodo ESD gerėjimo tendencijas, o kiti atskleidžia jo trūkumus, todėl sugrupuosime šiuos veiksnius į dvi grupes – tuos, kurie rodo ESD priimtino augimą, ir tuos, kurie iškelia ESD slypinčius pavojus.

Prie pirmosios grupės priskirtume tokius veiksnius:

1. Vienas iš pagrindinių ESD priimtino kriterijų – šalies skolos ir BVP santykio stabilumas. Lietuvoje 1998 m. šis rodiklis praktiškai stabilizavosi, tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje šiek tiek sumažėjo. Tačiau atsižvelgus į tai, kad Lietuvoje užsienio skolos ir BVP santykis buvo gerokai mažesnis negu kitose Baltijos valstybėse, kur jis viršijo arba labai priartėjo prie pavojingos 40 proc. ribos, galima tvirtinti, kad Lietuvoje padėtis šiuo atžvilgiu buvo geriausia. Gerai Lietuva atrodė ir pagal užsienio skolos ir eksporto santykį, kuris yra labai toli nuo kritinė laikomos 130 proc. ribos. Deja, 1999 m. visi šie rodikliai gerokai pablogėjo.

2. Per 1995–1998 m. labai didėjo Lietuvos ESD dalis, finansuojama TUI. Blogiausia padė-

tis šiuo atžvilgiu yra Latvijos, kur 1998 m. labai sumažėjusios TUI sukėlė ESD be TUI ir BVP santykio sumažėjimą. Estija šiuo atžvilgiu atrodo geriau, nors kelia nuostabą jos ESD sumažėjimas 1998 m., palyginti su 1997 m., beveik 1,5 karto.

3. Neabejotinai puiku, kad TUI Lietuvoje auga, nesumažėjo netgi po Rusijos krizės. Šiuo atžvilgiu Lietuva tvirtai pirmauja tarp Baltijos valstybių.

4. Teigiamas reiškiny – nedidelis Lietuvos valstybės užsienio paskolų augimas ir privačių užsienio paskolų sumažėjimas. Latvijoje šie rodikliai buvo gerokai didesni.

5. Lietuvoje importo padengimas oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis (OTA) buvo didžiausias tarp Baltijos valstybių ir vienintelėje iš jų 1998 m. padidėjo. Tai lėmė daugiausiai Lietuvoje dėl privatizavimo padidėjusios OTA.

Antroji – pesimistinių veiksnių grupė, deja, taip pat gausi:

1. Pradėti reikia, be abejo, nuo ESD ir BVP santykio. Jis 1998 m. Lietuvoje buvo didžiausias ir viršijo 12 proc. ribą, kuri daugelio ekonomistų laikoma kritine. Nedidelė paguoda, kad mus vos nepasivijo Latvija.

2. Lietuvoje 1998 m. gerokai sumažėjo BVP augimo ir ESD santykis, reiškiantis, kad įsipareigojimai didėja greičiau negu BVP. Tiesa, Estijoje ir Latvijoje sumažėjimas gerokai didesnis (Estijoje minėtas santykis tik šiek tiek viršijo Lietuvos rodiklį, o Latvijoje buvo mažesnis).

3. Lietuvoje prekių ir paslaugų eksportas sumažėjo ne tik santykiškai palyginti su BVP, bet ir absoliučiai, Latvijoje – tik santykiškai, Estijoje – abu rodikliai augo. Išskyrus Estiją, kitose Baltijos valstybėse sumažėjo ekonomikos atvirumas, t. y. užsienio prekybos ir BVP santykis. Reikėtų pabrėžti, kad importo augimas Lietu-

voje 1998 m. buvo mažiausias, bet tik Estijoje jis buvo mažesnis už eksporto didėjimą.

Baigiant ESD priimtinumą analizę galima padaryti šias išvadas:

1. Pagal pagrindinius kriterijus – užsienio skolos ir BVP santykio raidą bei užsienio skolos ir eksporto santykį Lietuvos ESD didesnių problemų nekelia (ypač turint galvoje, kad beveik 70 proc. skolos yra ilgalaikė) ir atrodo geriausiai iš Baltijos šalių.

2. Nepaisant ESD didėjimo Lietuvoje, jo finansavimo struktūros ryškus gerėjimas, nuolat augant TUI ir mažėjant skolinimuisi bei portfelinėms investicijoms, leidžia teigti, kad 1998 m. ESD, nepaisant Rusijos krizės poveikio, yra priimtinesnis negu ankstesniais metais.

3. Nerimą kelia BVP augimo ir ESD santykio (kaip žinoma, optimali jo reikšmė yra ne mažesnė už 1) bei ekonomikos atvirumo mažėjimas. Akivaizdu, kad tai – Rusijos krizės padarinys. Rusijos ir NVS rinkų praradimas tiesiogiai sąlygojo eksporto mažėjimą ir lėtesnį BVP augimą, o tai matyti iš minėto santykio. Tačiau tam tikri pagerėjimo ženklai Rusijoje, Lietuvos ūkio subjektų sugebėjimas prekiauti ekstremaliomis sąlygomis bei didelės eksporto (maisto prekių, drabužių, avalynės ir pan.) dalies į NVS nedidelis paklausos elastingumas teikia vilčių.

3.3. Priemonės mažinti ESD

Einamosios sąskaitos deficito mažinimo būdai jau senokai ir gerai ištirti. Tai: 1) biudžeto subalansavimas; 2) valstybės skolinimosi ribojimas ir restruktūrinimas, perkeltiant didesnę skolinimosi dalį į šalies vidų; 3) privačių ūkio subjektų skolinimosi ribojimas, ypač atkreipiant dėmesį į bankų skolinimąsi; 4) vidaus taupymo skatinimas; 5) valiutos devalvavimas (ši priemonė Lietuvoje kol kas nesvarstytina).

Subalansuotas 1999–2001 m. biudžetas numatytas Vyriausybės biudžeto sudarymo strategijoje. Tačiau jau vykdančiam 1999 m. biudžetą, kito jo subalansavimo problema dėl pernelyg optimistinių pagrindinių šalies makroekonominių rodiklių įvertinimo. Planuotas 5 proc. BVP ir 5,5 proc. VKI augimas. Tuo tarpu LB prognozės (žr. 5 skyrių) numato tik 6 proc. nominalų BVP augimą. 1999 m. pirmo ketvirčio biudžeto vykdymo rezultatai rodo, kad kol kas pajamų planas nevykdomas daugiau kaip 10 proc. Vadinasi, valstybė turės apsispręsti, didinti skolinimąsi (ir ESD) ar mažinti išlaidas ir neįtraukti vieno iš galingiausių ESD didinimo veiksnių. Taip pat reikia pažymėti, kad valstybės skolos ir BVP santykis nuo 21,1 proc. 1998 m. sausio 1 d. padidėjo iki 22,5 proc. 1999 m. sausio 1 d., o 1999 m. gale viršijo 28 proc., be to, užsienio skolos dalis nuo 69,4 proc. padidėjo iki 70,1 proc. Vadinasi, kol kas apie tikrai griežtą mokesčių politiką dar anksti kalbėti, nors atsižvelgiant į ESD dydį to seniai reikia.

Dviprasmiškai atrodo privačių ūkio subjektų skolinimosi raida. Įmonių nebankų skola 1998 m., palyginti su 1997 m., sumažėjo 55,5 proc., o bankų gryniosios paskolos užsienyje per tą patį laikotarpį padidėjo daugiau kaip du kartus. Kadangi bankų rezidentų paskolos valiuta per 1998 m. padidėjo 74,6 proc. ir toliau augo 1999 m., darytina išvada, kad bankai vis gausiau perskolina pigias valiutas iš užsienio gautas paskolas Lietuvos ūkio subjektams, kartu ant jų pečių perkeldami visą valiutos kurso riziką. Nėra abejonių, kad ši tendencija negera, nes toliau besitęsiant tam tikram ekonomikos sąstingui ir mažėjant eksportui, grėsmė kiltų OTĀ. Šiuo atveju, matyt, būtų svarstytinės galimybės ekonominėmis priemonėmis riboti ūkio subjektų skolinimąsi iš užsienio, ypač trumpalaikį. Tačiau

kol kas šio požiūrio Vyriausybė ir Seimas nepalaiko.

Sunkiai sprendžiama problema – vidaus taupymo skatinimas. Gera nors tiek, kad 1997 m. jis pasiekė 16,3 proc. BVP, o 1998 m. išliko beveik nepakitęs (16,1 proc. BVP). Kaip žinoma, pagrindiniai taupymo šaltiniai yra tokie: 1) namų ūkių pajamos, 2) firmų pelnas, 3) amortizaciniai atskaitymai, 4) valstybės santaupos. Nesunku suvokti, kad trečias ir ketvirtas šaltiniai yra labiau teoriniai ir dabar Lietuvoje vargiai realizuojami. BVP pelno dalis (32,8 proc. 1998 m.) rodo, kad ekonomikos pelningumas, nepaisant tam tikrų defliacijos tendencijų, išlieka pakankamai aukštas, tačiau gamybos pajėgumų atnaujinimo poreikis yra dar didesnis ir šių finansinių išteklių nepakanka, todėl dar pritraukiamos nemažos užsienio santaupos kaip TUI ir kitokios investicijos.

Taigi bene vienintelis realus santaupų šaltinis išlieka namų ūkiai. Tačiau norint pritraukti šias santaupas reikia didelės reformos, kurios svarbiausias žingsnis būtų kurti patikimus pensijų ir investicinius fondus. Bet net ir jiems atsiradus, didesnio efekto gali tekti ilgai laukti, tačiau šio proceso alternatyvos, matyt, nėra.

4. Bankų sistemos raida

4.1. Bankų krizės 1995–1996 m. priežastys ir padariniai

Apskritai sėkminga 1995–1998 m. Lietuvos ekonomikos raida buvo rimtai sutrikdyta vienintelį kartą – per 1995–1996 m. bankų krizę. Pagrindinės jos priežastys buvo šios: 1) žymus infliacijos kritimas 1994–1995 m. sąlygojo, kad reali palūkanų norma (*ex post*) pasirodė geroai didesnė už numatomą (*ex ante*) ir ūkio subjektai nebegalėjo gauti pakankamai pajamų grą-

žinti paskolas; 2) netolygus paskolų pasiskirstymas pagal veiklos rūšis. Daugiausiai buvo kredituojamos rizikingos ūkio šakos, kur greitai kapitalo apyvarta, visų pirma – prekyba. Sumažėjus infliacijai pelnui ir sulėtėjus kapitalo apyvartai daugelis įmonių, ypač smulkios, bankrutavo, palikdamos bankus su beviltiškais paskolomis; 3) dauguma kreditų buvo trumpalaikiai, todėl jų grąžinimą apsunkindavo mažiausi ūkinės veiklos sutrikimai; 4) LB vykdė nepakankamai veiksmingą bankų priežiūrą, nes trūko kvalifikuotų kadrių; 5) daugeliui komercinių bankų vadovų stigo elementaraus finansinio raštingumo; 6) lėšų grobstymas komerciniuose bankuose.

Pažymėtina, kad krizė, nors ir stipriai sukrėtusi Lietuvos ūkį, nesukėlė sisteminių atsiskaitymų sutrikimų ir jos rezultatas – uždarytas tik vienas gana didelis bankas. Tačiau 1996 m. pirmą ketvirtį tokia optimistinė baigtis neatrodė labai tikėtina. Iš tikrųjų per šį laikotarpį LB oficialiosios tarptautinės atsargos sumažėjo 15,5 proc., pinigai P2 – 21 proc., o VVP pelningumas pirminėje rinkoje pasiekė beveik 40 proc. bei stipriai susvyravo pasitikėjimas litu. Nepaisant to, jau 1996 m. rugsėjį oficialiosios atsargos visiškai atkurtos ir viršijo buvusį iki krizinės lygį, gerokai sumažėjo metų pradžioje padidėjusios paskolų ir indėlių palūkanos. Tiesa, terminuoti indėliai litais pasiekė 1995 m. gruodžio mėn. lygį tik 1997 m. spalį, o valiuta – 1997 m. sausį. Didelį ekonomikos atsparumą patvirtino 1996 m. 4,7 proc. padidėjęs BVP, toliau mažėjusi infliacija ir mažėjantis fiskalinis deficitas bei padidėjęs bankų turtas. Galima nurodyti tokias šio atsparumo priežastis: 1) LB gebėjimas išlaikyti fiksuotą lito kursą ir jo nedevalvuoti; 2) LB ryžtingai vykdytas komercinių bankų palaikymas, suteikiant paskutinio likvi-

dumo paskolas ir perkant VVP atviroje rinkoje; 3) užsienio investuotojų grįžimas į VVP rinką, kuris daugiausiai prisidėjo prie VVP pelningumo normalizavimo, bei TUI srauto didėjimas; 4) rami tarptautinė finansinė aplinka.

Kaip matome, Lietuva pakartojo Estijos ir Latvijos kelią ir sėkmingai išgyveno savo bankų krizę, kuri buvo išimtinai Lietuvos „produktas“. 1998 m. Rusijos bei 1997 m. Pietryčių Azijos krizės sukrėtė viso pasaulio finansų sistemą. Toliau aptarsime Lietuvos bankų sistemą šiais neramiais finansiniais laikais.

4.2. Lietuvos bankų sistema tarptautinių finansinių neramumų fone

1.2 poskyryje minėta, kad Rusijos krizė, prasidėjusi 1998 m. rugpjūčio 17 d., neturėjo didesnių tiesioginių padarinių Lietuvos bankų sistemai, nes mūsų bankų aktyvuose Rusijos aktyvai sudarė vos 1,4 proc. Nepaisant to, jau 1998 m. rugsėjį Lietuvos bankų sistemoje buvo neramu ir pasijuto tam tikras likvidumo trūkumas, nes iš jos pasitraukė dalis klientų, o nemažai gyventojų savo indėlius litais keitė į indėlius (bet neatsiėmė gryvais) valiuta. Be to, bankai buvo priversti laikyti papildomą perteklinį likvidumą, atsispidami klientų išėjimo tikimybę bei kompensuoti trumpėjančią valiutos poziciją. Sudėtingą padėtį 1998 m. rugsėjo – spalio mėn. aiškiai rodo iki 16 proc. šoktelėjusi (rugsėjo 25 d.) vienos dienos skolinimo palūkanų norma bankų rinkoje, kuri panašų lygį išlaikė beveik visą minėtą laikotarpį (14,5 proc. – spalio 22 d.). Padėtis stabilizavosi, kai 1998 m. lapkritį į bankų sistemą pateko pinigai, skirti kompensuoti rublinius indėlius, ir Švedijos SEB banko lėšos už nupirktas Vilniaus banko akcijas.

2 lentelė. Lietuvos komercinių bankų pelningumo įvertinimas

Bankas	1993		1994		1995		1996	
	GP	ROE	GP	ROE	GP	ROE	GP	ROE
LŽŪB	(137163)		68104		26463		25523	38,00**
VALSTKOM	40255	108,00	5434	8,00	(33574)		(127803)	
LTB	39294	85,00	(54131)		(39268)		30032	57,00**
ŪKIO	7289	59,00	(7391)		(11325)		(7746)	
VILNIAUS	2242		2759	7,00	2929	9,00	24440	21,00
TAURO	(2167)		(1101)		(16843)		10611	39,00
LITIMPEKS	15008	78,00	(32240)		(81829)		(6370)	
HERMIS	5252	44,00	2591	10,00	(9600)		27421	37,00
ŠIAULIŲ	3142	67,00	(2533)		(2909)		3933	19,00
SNORAS	348	6,00	182	3,00	33	0,30	12675	39,00
MEDICINOS	3748	82,00	(4457)		(1274)		(10103)	
INDUSTRIJOS							20	0,09
Iš viso:					(167197)		(17367)	
VVP pelningumas			20,38		26,65		19,81	

*Nevykdytas kapitalo pakankamumo normatyvas

2 lentelės tęsinys

Bankas	1997		1998		1999*	
	GP	ROE	GP	ROE	GP	ROE
LŽŪB	(32840)		13240	12,06	13870	12,63
VALSTKOM	(84770)					
LTB	5206	6,92	490	0,21	15990	6,80
ŪKIO	(27840)		5460	14,64	3840	10,29
VILNIAUS	47578	28,92	59790	13,66	71800	16,41
TAURO						
LITIMPEKS	(3380)		250	0,51	1600	3,26
HERMIS	27432	16,89	412	0,25	36900	22,11
ŠIAULIŲ	1956	5,40	2460	6,46	3000	7,87
SNORAS	1088	2,20	8000	5,18	6800	4,40
MEDICINOS	(545)		58	0,37	390	2,52
INDUSTRIJOS	(1310)		7980	30,11	640	2,42
Iš viso:	(67405)		98140		154830	
VVP pelningumas		8,90		11,00		11,20

ROE – kapitalo grąža

GP – grynasis pelnas

ROE neapskaičiuotas dėl nuostolio ar neigiamo kapitalo

12354 Banko ROE mažesnis už VVP pelningumą

* Planuojami rezultatai

** Nevykdytas kapitalo pakankamumo normatyvas

Šaltinis: Lietuvos bankas, komercinių bankų metinės ataskaitos, BNS

Pagal visus pagrindinius bankų sistemos veiklos rodiklius, išskyrus efektyvumą (apie kurį dabar kalbėsime), matyti, kad 1998 m. Lietuvos bankai pasiekė geriausius rezultatus per 1995–1998 m. laikotarpį.

Iš tikrųjų bankų turtas per 1995–1998 m. padidėjo 20,6 proc., jo ir BVP santykis 7,7 proc., be to, pirmą kartą per pastaruosius ketverius metus bankų sistema ne tik dirbo pelningai, bet pelningi buvo ir visi bankai. 1999 m. balandžio 1 d. visi 10 šalies komercinių bankų vykdė visus veiklos riziką ribojančius normatyvus. Bendras jų likvidumas buvo 57,2 proc. (minimalus reikalavimas – 30 proc.), kapitalo pakankamumo – 23,2 proc. (minimumas – 10 proc.). Ypač ryškus buvo blogų paskolų sumažėjimas. Turto ir paskolų augimas bei atidėjimų mažėjimas truko ir 1999 m.

Įdomūs rezultatai išryškėja, nagrinėjant bankų sistemos efektyvumą [3].

Iš 2 lentelės matyti, kad nuo 1995 m. visą laiką (išskyrus 1997 m.) didėjo bankų sistemos grynasis pelnas. Tačiau to negalima pasakyti apie bankų darbo efektyvumą. Lyginant bankų kapitalo grąžą (ROE) per pastaruosius trejus metus, matyti, kad iš septynių pelningai dirbančių bankų 1996 m. net penkių iš jų ROE viršijo VVP vidutinį pelningumą. Tuo tarpu 1997 m. tokių bankų buvo du iš penkių, o 1998 m. – keturi iš dešimties. 1999 m. jų liko tik trys iš dešimties. Vadinas, galima teigti, kad mūsų bankai laikosi labai konservatyvių pozicijų ir stengiasi kuo mažiau rizikuoti. Be to, trūksta efektyvių verslo projektų. Kita vertus, Rusijos krizė privertė bankus padidinti perteklinį likvidumą, siekiant analizuoti galimą klientų išėjimą bei indėlių litais keitimą į užsienio valiutą. Tos pačios priežastys verčia bankus atitinkamai elgtis ir 1999 metais.

Pirmiau trumpai aptarėme, kodėl Rusijos krizė tiesiogiai beveik nepaveikė Lietuvos bankų

sistemos ir kokių problemų gali kilti. Analizuojant plačiau galima išskirti keletą veiksnių, kurie švelnino 1999 m. krizę: 1) terminuotų indėlių litais bendroje įsipareigojimų struktūroje buvo nedaug (8,4 proc.), todėl nebuvo tolesnio intensyvaus indėlių litais keitimo į valiutą; 2) įsipareigojimai užsieniui sudarė tik apie 14,1 proc. visų įsipareigojimų; 3) didėjo terminuoti indėliai ir indėliai užsienio valiuta, kurie 1998 m. spalį – 1999 m. balandį išaugo atitinkamai 28,3 proc. ir 5,2 proc. Nerimą kelia trys veiksniai: 1) grynojo užsienio turto mažėjimas (nuo 1998 m. spalio iki 1999 m. balandžio jis sumažėjo nuo 597,6 iki 718,4 mln. litų); 2) spartus paskolų užsienio valiuta augimas (per tą patį laikotarpį padidėjo 21,0 proc., tuo tarpu paskolos litais sumažėjo 8,3 proc.); 3) didelis vidutinių paskolų ir indėlių terminų neatitikimas: vidutinė paskolų trukmė litais 1999 m. sudarė 19,2 mėn., paskolų valiuta – 24,5 mėn., o terminuotų indėlių litais ir užsienio valiuta – atitinkamai tik 1,9 mėn. ir 3,6 mėn.

Palyginti su Lietuvos bankais, Latvijos ir Estijos bankai Rusijos krizę išgyveno daug sunkiau. Estijoje antrajame 1998 m. pusmetyje apmirė visas finansų sektorius – sumažėjo bankų konsoliduotas balansas, sustojo lizingo augimas, bankrutavo grupė investicinių fondų (iš 24 liko tik 13). 1998 m. antrą pusmetį 0,5 proc. sumažėjo paskolų portfelis bei iki 4 proc. (buvo mažiau kaip 2 proc.) visų paskolų padidėjo specialūs atidėjimai. Iš esmės sutrumpėjo investavimo horizontas dėl rizikingo antrinių likvidumo resursų transformavimo į pinigų bendro likvidumo trūkumo sąlygomis. Nors padėtį gerokai pataisė į bankų sistemą atėję stambūs Švedijos ir Suomijos investuotojai, sistema pirmą kartą per ketverius metus patyrė nuostolį, kuris sudarė 1,2 proc. viso bankų turto.

Latvijos bankai 1998 m. patyrė nuostolį, kuris sudarė net 3,1 proc. bankų turto dėl atvirų užsienio valiutos pozicijų bei gana didelės aktyvų dalies Rusijoje (apie 8 proc.).

Nors žvelgiant į perspektyvą Lietuvos bankų ateitis atrodo gerai, nesigilinant į detales vis dėlto lieka tokios pagrindinės problemos: 1) valstybinių bankų privatizavimas; 2) nepakankama konkurencija, ypač užsienio bankų; 3) kai kurių bankų per didelis susižavėjimas lėšų, gautų per užsienio kredito linijas, perskolinimu vietos ūkio subjektams; 4) gana skurdus bankinių produktų pasirinkimas ir nenoras juos kurti.

Išvados

1. Nepaisant objektyvių priežasčių nulemtos Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių atsilikimo nuo ES šalių, pastarųjų devynerių metų raida parodė, kad Lietuva, Latvija ir Estija sugeba savarankiškai sėkmingai vystytis. Pagal daugelį ekonominių rodiklių jos priartėjo ar net aplenkė labiausiai išsivysčiusias RVE šalis.

2. Spartus BVP paslaugų dalies augimas Lietuvoje užtikrino santykinės paslaugų dalies Lietuvoje ir ES šalyse skirtumo spartų mažėjimą. Tačiau gausaus žemės ūkio subsidijavimo negalima vertinti teigiamai, ypač žvelgiant į ilgalaikę perspektyvą.

3. 1995–1996 m. Lietuvos ekonomika išsiskyrė dideliu namų ūkių ir valstybės vartojimu, o 1997–1998 m. labai padidėjo vidaus investicijos. Nepaisant teigiamų BVP struktūros poslinkių, Lietuvos ir ES skirtumas pagal BVP vienam gyventojui (matuojant pagal PGP) lieka labai didelis: jeigu Lietuvos BVP ilgalaikėje perspektyvoje didėtų 5 proc., o ES – 2 proc. kasmet, Lietuva pasiektų ES vidurkį per 37,9 metų, o silpniausias iš ES šalių – Graikijos – per 23,8

metų. Vadinasi, Lietuvos pakankamas ekonominis išsivystymas negali būti būtina stojimo į ES sąlyga.

4. Nors Lietuvos nuostoliai 1998 m. dėl Rusijos krizės apytiksliai galėtų būti vertinami tik 920 mln. litų, jos ilgalaikiai padariniai bus gerokai rimtesni. Daugiausiai turės įtakos transportui, statybai ir žemės ūkiui. Problemų gali kilti ir bankams, nepaisant 1998 m. pasireiškusio minimalaus jos poveikio.

5. Nors 1993 m. LB pamažu perėmė pagrindines šiuolaikinio centrinio banko pinigų politikos priemones ir iš esmės stabilizavo lito kursą, 1994 m. balandžio 1 d. politiniu sprendimu buvo įvesta valiutų valdyba.

6. Valiutų valdyba suvaidino teigiamą vaidmenį mažinant palūkanas ir infliaciją bei stabilizuojant ekonomiką, tačiau dėl savo ekstremalumo ji tinka mažai atvirai ekonomikai santykiškai neilgą laiką. Lietuvoje jos ribotumas pirmą kartą išryškėjo per 1995–1996 m. bankų krizę.

7. 1997–1999 m. LB pinigų politikos prognoze numatytas pagrindinių LB, kaip centrinio banko, funkcijų atkūrimas, kuris yra neišvengiamas, siekiant narystės ES, ir sėkmingai įgyvendinamas.

8. Pagrindinis žingsnis, artinant LB pinigų politiką prie ESCB pinigų politikos – lito ir euro susiejimas greičiausiai įvyks 2001 m. antrą pusmetį. Persiejimo momentu litas nebus nei devalvuotas, nei revalvuotas, be to, išliks pinigų apyvartos padengimas aukso ir konvertuojamos valiutos atsargomis.

9. 1998 m. pasireiškusias defliacijos tendencijas lėmė objektyvios priežastys, tarp kurių svarbiausios – dolerio kurso stiprėjimas, didesnis gamybos našumas ir realaus lito kurso stiprėjimas.

10. Išliekanti didelė (viršijanti ES vidurkį) pelno dalis BVP rodo, kad, nepaisant prasidėjusio tam tikro pelno dalies mažėjimo darbo užmokesčio sąskaita, bendras Lietuvos ekonomikos pelningumas išlieka pakankamai geras.

11. Nors teoriškai imant, esant fiksuotam kursui, dėl defliacijos turintis didėti Lietuvos ekonomikos tarptautinis konkurencingumas ir dėl ekonomikos recesijos bei neramumų finansų rinkose augsiančios palūkanos turėtų generuoti eksporto didėjimą ir pritraukti užsienio kapitalą, praktika rodo, kad dėl gana riboto kapitalo srautų į besivystančias rinkas bei mažo tų šalių produkcijos tarptautinėse rinkose paklausos elastingumo minėta tendencija sunkiai įgyvendinama. Todėl defliacijai įsigalint ilgą laikotarpį atsiranda realaus ekonomikos nuosmukio pavojus.

12. 1995–1996 m. pagrindinė ESD priežastis buvo labai didelis vartojimas, sąlygojęs mažą vidaus taupymą. Pagrindinis ESD finansavimo šaltinis buvo paskolos ir portfelio investicijos. 1997–1998 m. įvyksta teigiamas ESD lūžis, sumažėjus santykiniam vartojimui ir gerokai padidėjus vidaus investicijoms. Įvyksta atitinkamų struktūrinių finansinės sąskaitos, kur vyraujančiomis tampa TUI, pokyčių.

13. Lietuvos ESD priimtino negalima vertinti vienareikšmiškai. Pagal pagrindinius kriterijus – užsienio skolos ir BVP santykio raidą bei skolos ir eksporto santykį ESD didesnių problemų nekelia. Tačiau jo dydis bei BVP augimo ir ESD santykio mažėjimas verčia susirūpinti ir

imtis visų galimų priemonių mažinti ESD. Deja, kol kas svarbiausi jų – finansinės drausmės stiprinimas ir skolinimosi užsienyje (ypač trumpalaikio) ribojimas akivaizdžiai yra nepakankami. Ne ką geresnė padėtis ir skatinant vidaus taupymą.

14. 1995–1996 m. bankų krizę Lietuvoje sukėlė daugelio bankų nesugebėjimas laiku prisitaikyti prie labai besikeičiančios makroekonominės aplinkos, įvedus valiutų valdybą, ir perorientuoti kreditavimo politiką į investicinį šakų, nesiremiančių infliaciniu pelnu, kreditavimą, nepakankama bankų priežiūra ir finansiškai kurių bankų vadovų neraštingumas. Nepaisant labai įtemptos situacijos finansų rinkose 1996 m. pradžioje, pagrindiniai makroekonominiai rodikliai metų pabaigoje, palyginti su 1995 m., pagerėjo ir finansų rinkų stabilumas buvo atkurtas.

15. Lietuvos bankų sistema kur kas lengviau negu Latvijos ar Estijos išgyveno Rusijos krizę. Šių šalių bankų sistemos 1998 m. patyrė nuostolį, o visi Lietuvos bankai 1998 m. ir 1999 m. dirbo pelningai. Nepaisant to, bankų sektoriaus problemos dėl Rusijos krizės išlieka, nes pakankamai daug vidutinės trukmės paskolų išduota įmonėms, susijusioms su Rusijos rinka; be to, kai kurie bankai tęsdami pigių lėšų, gautų per kredito linijas, perskolinimą vietos ūkio subjektams didina kredito riziką dėl galimo tolesnio eksporto mažėjimo ir su tuo susijusių paskolų grąžinimo problemų atsiradimo.

LITERATŪRA

1. Alcjeva N. Perkamosios galios paritetai // Respublika. 1996, Nr. 163.

2. Apie Europos palyginimų programos 1996 m. rezultatus. Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV, 1998.

3. Hanke S., Schuller K. Valiutų valdyba. Pasiūlymai Lietuvai // Lietuvos LRI, 1994.

4. Čapas L. Kai kurie komercinių bankų veiklos efektyvumo aspektai // Pinigų studijos. 1999, Nr. 3.

5. Gerasavičius V. Rusijos krizės atgarsiai Lietuvoje // Pinigų studijos. 1998, Nr. 4.

6. Герасавичюс В. Банк Литвы: от „валютного управления“ к современному цент-

ральному банку // Денги и кредит. 1999, № 3.

7. Main Economic Indicators // OECD, 1998.

8. Quarterly National Accounts: Third Quarter 1998 // OECD, 1998, No 3.

LITHUANIAN ECONOMY: LESSONS OF THE LAST YEARS

Summary

Development of Lithuanian economy is surveyed for the period 1995–1999 I half in the paper. The period, except 1999, was very successful and Lithuania was among leading Central and East European countries by most of the macroeconomic indicators. When compared data for Lithuania with that for Estonia and Latvia, one can see no difference in levels of development of these countries, thus there is no reason to claim that Estonia was included into the first group of the EU candidates because of its advancement in economic development.

In the paper, the most attention is paid to development and structure of GDP, to analysis of inflation, monetary policy, balance of payments and functioning of banking system. The main conclusions appear at the end of the paper. Among them: if economy of the EU grows 2% annually while Lithuanian economy makes 5%, Lithuania may achieve EU average only in 37,9 years and in 23,8 years the level of Greece, the weakest economy in the EU. Deflation does not pose any real danger, however, balance of payments may become dangerously high. Banking system proved to be the strongest chain of economy best prepared for Russian crisis.

Įteikta 200 m. kovo mėn.